

Tomasz Garwoliński

"Co kryją w sobie stare druki?" : wystawa ciekawostek wydobytych ze starodruków

Fides: Biuletyn Bibliotek Kościelnych 1-2 (30-31), 215-223

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KS. TOMASZ GARWOLIŃSKI¹

„CO KRYJĄ W SOBIE STARE DRUKI ?” WYSTAWA CIEKAWOSTEK WYDOBYTYCH ZE STARODRUKÓW

Wystawa w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie, od 6.05 – 30.07.2010 r., pokazała różne przedmioty, które były ukryte w starodrukach, a podczas korzystania lub prac konserwatorskich zostały z nich wydobyte. Czasami są one naprawdę bardzo ciekawe, a tak naprawdę dotychczas nie było wiadomo, co z nimi zrobić. Zwykle przekładało się je z miejsca na miejsce. Nawet nie zawsze udało się ustalić skąd pochodziły². Na wystawie w Bibliotece „Hosianum” przedmioty te zostały po raz pierwszy wyeksponowane.

Ciekawostki te zostały podzielone na dwie grupy. Jedna grupa to stare deski, skóra, fragmenty szycia lub starszych druków bądź rękopisów, użyte do oprawy inkunabułów warmińskich. Nierzadko są starsze niż same druki. Tak się ma rzecz z rękopiśmiennymi kartami z tekstem Nowego Testamentu i homilii łacińskich, pochodzącymi z XIV wieku, które znajdowały się pod wyklejkami oprawy jednego z inkunabułów.

Trzeba pamiętać, że inkunabuły (1455-1500) i stare druki (1501-1800) opuszczały drukarnię w formie arkusza drukarskiego. Oprawiane były w zakładach introligatorskich. Ich oprawa składa się z deski (najczęściej dębowej lub bukowej), obleczonej skórą (cielęcą lub świńską, brązową lub białą), która jest zdobiona ślepymi wytko-

¹ Biblioteka WSDMW „Hosianum” Olsztyn.

² Dotyczy to eksponatów oznaczonych numerami: 5, 18 i 19.

kami i okuciami. W późniejszym okresie deski zastępowano tekturą albo sklejonymi fragmentami innych druków lub rękopisów, skórę zaś – pergaminem. W dawnych wiekach nic się nie marnowało. Dlatego też zniszczonych książek i rękopisów nie wyrzucano, lecz wykorzystywano je do oprawy nowych: do związków czy wyklejek.

Druga grupa eksponatów umieszczonych na wystawie to przedmioty, które „luzem” znajdowały się w inkunabułach i starych drukach. Tu należy zwrócić uwagę na takie drobiazgi, jak kłos zboża czy fragment futerka – służące jako zakładki do książki. Jednak do najciekawszych eksponatów należą: mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1589 r., srebrna moneta księcia pruskiego Albrechta Fryderyka Hohenzollerna z 1571 r. oraz panorama Fromborka wydobyta z XVI-wiecznego druku.

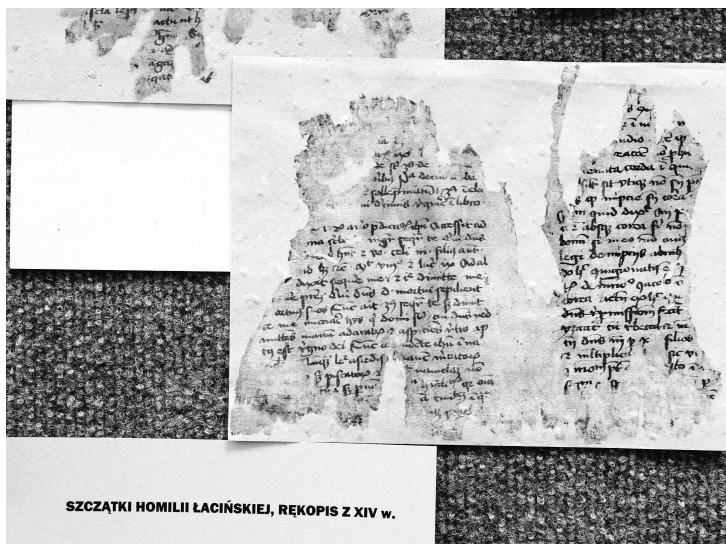
Pełna lista eksponatów przedstawia się następująco:

1. Dębowa deska oprawy pochodząca z „Biblii” (Kolonia 1584); widoczne zniszczenia spowodowane żerowaniem owadów.
2. Bukowa deska oprawy pochodząca ze starodruku „Homiliarius doctorum a Paulo Diacono collectus” (XVI w.); widoczne zniszczenia spowodowane żerowaniem owadów.
3. Tektura z oprawy starodruku II-3083 (Thomas de Aquino: Summa Theologica, P. III, Strasbourg 24.03.1512); sklezione fragmenty starszych rękopisów (m.in. rękopis o tematyce medycznej – zidentyfikowany przez Bpa Prof. Dr hab. Juliana Wojtkowskiego).
4. Skóra z oprawy starodruku II-3001/1-2 (dwa druki liturgiczne z 1616 r. i 1634 r.); skóra nie została wykorzystana do oprawy z powodu zniszczeń i braku elastyczności (ulega kruszeniu się).
5. Mosiężne zapinki i okucia (narożniki).
6. Związki, pergaminowe scyzury i paski używane do oprawy, pozyskane ze starszych rękopisów. Pochodzą ze starych druków: II-3083 (1512), Sd 26/1-7 (XVI w.), Inc. 237.
7. Związki i fragmenty pergaminowych pasków pochodzące ze starodruku „Homiliarius doctorum a Paulo Diacono collectus” (XVI w.).
8. Wyklejki z zapisem nutowym, pochodzące z Inc. 42: „Biblia”, Kolonia 1477.
9. Siano i metalowa szpilka oraz paski pergaminowe ze fragmentami starszego rękopisu, wydobyte z oprawy Inc. 237.

10. Pergaminowe paski z fragmentami starszego rękopisu, użyte do oprawy Inc. 165: „Pseudo-Petrus de Palude, Sermones Thesauri Novi de tempore”, Strasbourg 1486.
11. Pergaminowe paski, fragmenty innego druku oraz fragment zapinki, wydobyte ze starodruku Sd 26/1-7 (XVI w.).
12. Karty rękopiśmienne użyte jako wyklejki w Inc. 169: „Gregorius I Magnus, Pastorale, sive Regula Pastoralis”, Strasbourg 12.03.1496:
 - a. Szczątki homilii łacińskiej (rękopis z XIV w.);
 - b. Teksty Pisma świętego Nowego Testamentu: Rz 16,13-27; 1 Kor 1,1-2; 1 J 3,14-4,16; 2 J 1-13; 3 J 1-10 (zidentyfikowane przez Bpa Prof. Dr hab. Juliana Wojtkowskiego).

Fot. 1.

Szczałki homilii łacińskiej (rękopis z XIV w.), wydobyte z Inc. 169: „Gregorius I Magnus, Pastorale, sive Regula Pastoralis”, Strasbourg 12 III 1496

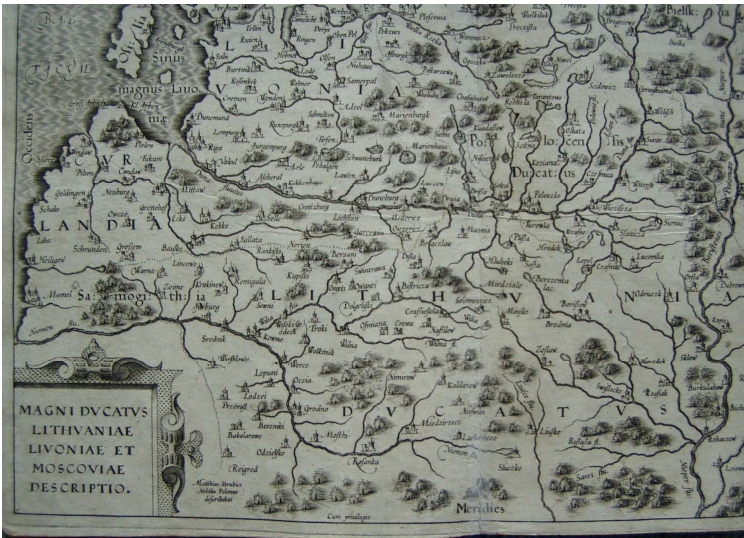

SZCZAŁKI HOMILII ŁACIŃSKIEJ, RĘKOPIS Z XIV W.

13. Karty rękopiśmienne użyte do oprawy mniszej³ XVI-wiecznego starodruku Sd 1175.
14. Karty z zapisem nutowym użyte do oprawy mniszej XVI-wiecznego starodruku Sd 1175.
15. Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego autorstwa Macieja Strubicza, pochodząca z dzieła Marcina Kromera „Polonia sive de origine de rebus gestis”, Kolonia 1589; tytuł w kartuszu w lewym dolnym narożniku, w prawym dolnym narożniku – podziałka liniowa na kamiennym postumencie.

Fot. 2.

P 1010007 – mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego autorstwa Macieja Strubicza, pochodząca z dzieła Marcina Kromera „Polonia sive de origine de rebus gestis”, Kolonia 1589

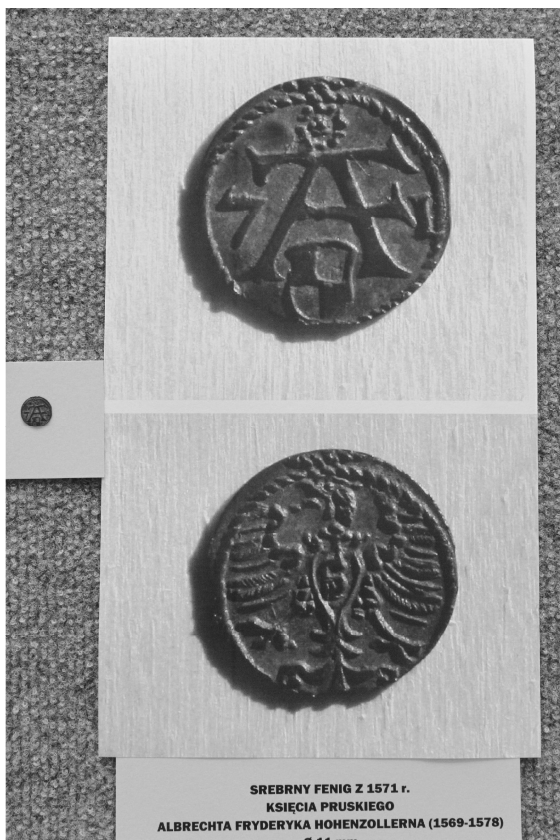

³ Oprawa mnisza (inaczej klasztorna) zwała się tak z racji dość ubożego wyglądu. Ze względu na oszczędność materiału stosowano czasem półskórek na desce, tzn. pokrywano skórą powierzchnię książki na grzbiecie i tylko do połowy okładzin.

16. Srebrny fenig z 1571 r. księcia pruskiego Albrechta Fryderyka Hohenzollerna (1569-1578); średnica: 11 mm; awers: monogram AF; poniżej znak rodu Hohenzollern; powyżej rozeta; z lewej 7, z prawej 1; rewers: orzeł pruski z S na piersi.

Fot. 3.

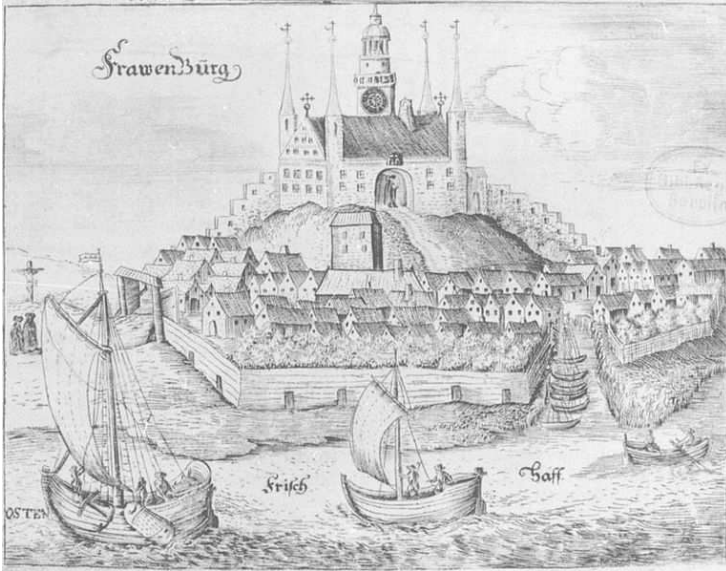
Srebrny fenig z 1571 r. księcia pruskiego Albrechta Fryderyka Hohenzollerna

17. Panorama Fromborka⁴ oraz herb (niezidentyfikowany), wydobyte spod oprawy „Biblii”, Kolonia 1584⁵. Dodatkowo umieszczone zdjęcie przedstawia stan eksponatów sprzed konserwacji.

Fot. 4

Frombork, rycina Krzysztofa Hartknocha z „Altes und Neues Preussen”, 1584

⁴ W 1275 r. – kiedy po kolejnym powstaniu Prusów doszczętnie spalono katedrę w Braniewie – biskup warmiński Henryk Fleming postanowił przenieść Kapitułę Warmińską i wybudować katedrę we Fromborku. Miasto to stało się więc stolicą Warmii. We Fromborku przebywał Mikołaj Kopernik, który jako kanonik Kapituły Warmińskiej żył i pracował na Wzgórzu Katedralnym niemal nieprzerwanie od roku 1510 do dnia swojej śmierci w maju 1543 r. Właśnie tutaj Mikołaj Kopernik opracował *De Revolutionibus*, dzieło które odmieniło dotychczasowe pojęcia o wszechświecie. Zespół katedralny na wzgórzu jest klejnotem architektury na Warmii i miejscem gdzie pochowano Mikołaja Kopernika. Do dziś katedra fromborska jest pierwszą katedrą arcybiskupów warmińskich. Tu odbywają swoje ingresy.

⁵ Początkowo sądzono, że panorama ta pochodzi ze starodruku Sd 717: *Martin Luther, Auslegung über das Erste Buch Moysis*, Wittenberg 1593. Taką też informację podano w artykułach umieszczonych w Gazecie Olsztyńskiej i Gazecie Warmii i Mazur. Dopiero dokładniejsze ustalenia pozwoliły na stwierdzenie, że panorama Fromborka pochodzi z *Biblii*, wydanej w Kolonii w 1584 r.

Przypuszczalnie Biblia ta stanowiła tzw. księgę rodzinną. Stąd umieszczenie na wyklejce herbu rodziny oraz ryciny Fromborka, z którym prawdopodobnie związana była dana rodzina.

Książka ta poddawana była już wcześniejszym naprawom. Wskazuje na to fakt przecięcia pierwszych kart Starego Testamentu. Wtedy też prawdopodobnie zszyto niekompletne, zachowane po zalaniu składki Nowego i Starego Testamentu. Ciekawym jest fakt oprawienia Nowego Testamentu na początku Biblii (analogicznie oprawiony jest egzemplarz znajdujący się w jednej z włoskich bibliotek). Podczas tych napraw, czyli powtórnej oprawy książki wykorzystano pierwotne okładziny, naklejając jednakże nową wyklejkę na rycinę oraz herb.

Rycina: jest to miedzioryt przedstawiający widok Fromborka. Znajduje się na nim herb Kapituły Warmińskiej. Na rycinie znajdują się następujące napisy (tłumaczenie wykonane przez Bpa Prof. Dr hab. Juliana Wojtkowskiego): Cathedralis Ecclesiae (War)miensis et oppidi deli(neatio) – katedralnego kościoła (war)mińskiego i miasteczka rysu(nek); Cathedralis Ecclesia – Katedralny kościół; Neringa insula – Mierzeja półwysep; Herbus lacus – zalew jezioro.

Ciekawostką jest to, że podczas konsultacji z pracownikami Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku okazało się, iż panorama będąca w posiadaniu Biblioteki „Hosianum” może być starsza od znanej ryciny z 1684 r., autorstwa Krzysztofa Hartknocha (1644-1687)⁶. Wskazuje na to m.in. fakt, że na rycinie z Biblioteki „Hosianum” widnieje wieża kościoła, który został zburzony przez Szwedów podczas najazdu na Frombork w 1626 r. Jednak dokładniejsze ustalenie autorstwa i czasu powstania wspomianej panoramy jest kwestią otwartą.

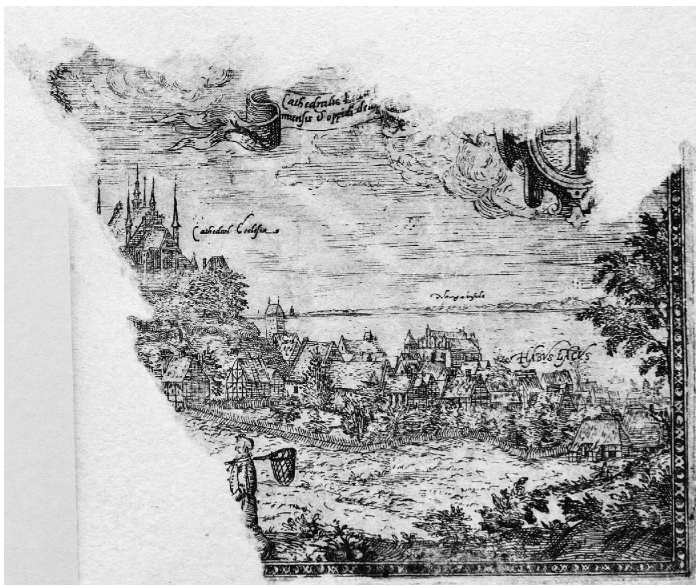
Herb: malowany wodnymi farbami na papierze czerpanym. Spod warstwy malarskiej widoczny jest rysunek – szkic ołówkiem, na bazie którego malowane było to przedstawienie. Ze względu na znaczne ubytki i zniszczenia warstwy malarskiej (szczególnie

⁶ Interesował się historią Prus oraz tematyką prawno-ustrojową Polski. Ogłosił szereg łacińskich rozpraw historycznych, m.in. *Alt und Neues Preussen* (1684) i *Preussische Kirchen – Historia* (1686).

w centralnej partii herbu)⁷, nie jest możliwe jego dokładne odczytanie. Ze wstęgi biegnącej nad i pod herbem można odtworzyć jedynie napis: (...)BALZER BLU(EN)AV oraz (...)ER(...)AVT PAS(...) HE-IM.

Fot. 5.

Frombork, rycina wydobyta z oprawy „Biblij”, wydanej w Kolonii w 1584 r.

18. Kłos zboża służący jako zakładka do książki, znaleziony w starym druku z XVII w.
19. Fragment futerka służący jako zakładka do książki, znaleziony w starym druku.

Wystawa „Co kryją w sobie stare druki?” w ciągu blisko 3 miesięcy ekspozycji, cieszyła się sporym powodzeniem – zapewne dzięki artykułom w prasie lokalnej. Odwiedziło ją kilkaset osób, a także

⁷ Barwniki użyte do kolorowania herbu stały się pożywką dla pleśni, która właśnie w tym miejscu była bardzo rozwinięta.

12 grup zorganizowanych (ok. 350 osób). Przy okazji zwiedzania wystawy przez grupy zorganizowane piszący te słowa dokonywał prezentacji inkunabułów i starodruków warmińskich, a także tłumaczył młodzieży szkolnej, jak powstawały te księgi, jak były drukowane i oprawiane oraz jaka była ich historia.